

EUSKAL LEGE ZAHARRA Eizagirre-Garaikoa Joxemari

Gaurko euskaldunoi, batez ere berrogeitahamar urtetik beharakooi, esaten ote digu, gero, zerbait *Foruak* edo *Lege Zaharra* hitzak? Eta ez da hori bakarrik: zaharrago ditugunen artean ere, nortzuk dira gurasoei entzundakoaz aparte zerbait dakitenak? Eta jakin, nola jakin zezaketen gehiagorik, bizi, Foruak hil eta gero bizi izan baldin badira? Laster beteko da heriotza haren *Mendemuga, hain zuzen.

I. LEHENEN OHARRAK

Ez dugu ahaztu behar, *Foruak*, edo jatorkiago esateko *Lege Zaharra*, aspaldi izan zirela *erauziak. Ifarraldeko Euskal Herrian 1789-1790. urteetan, Nafarroa Garaian (hola uste du bederen autoreak) 1841. urtean, eta azkenik, Bizkaian, Araban eta Gipuzkoan (hirurotan jarraian eta urte beraren barnean) 1877.ean. Handik hona hain epe luzea igaro denez eta kondaira jarraipena (hau da, tradizioa) eten zaigula, ez da harritzekoa gure herriaren kondaira oroimena ere hain ahula izatea. Horregatik, batek baino gehiagok galdetu ere egingo dio bere buruari, ea Foruen **kontakizun* hori ez ote den amets edo mito bat izango.

Beraz, oraingo lerro hauen egitekoa horixe izango da: Foruen histori *benetazkotasuna erakustea eta (besteak beste eta zenbait politika gizonen iritziak aparte) Lege Zaharraren balioa gaurko euskaldunei agertzea. Hauxe da egilearen asmoa.

Baina, aintzina pasa aurretik, ohar bat zor diot irakurleari; hemengo lerroetan Gipuzkoatik begiratuko zaie batez ere euskal herrialdeei, eta hori arrazoi soil bategatik: autoreak Gipuzkoa ezagutzen du *hurbilenetik. Hala ere, esan behar da gainerako *herrialdeetarako ere (eta bereziago Araba eta Bizkairako) balioko dutela hemen esango direnek, oinarrian bide beretik bait doaz guziok mendeak zehar.

1. Zer ziren Foruak?

Galdera berau egin zioten gizon batek, honela erantzun omen zuen: *Foruak zer diren? *Zergak pagatu ez eta soldadutzara joan behar eza. Horixe dira Foruak!* Egia esateko, ez zitzaion arrazoirik falta gure gizonari. Hori ere bazen Foruen *jaurpidean; hala ere, esan beharra dago, Foru-gobernabide hura zerbait oinarritzkoagoa eta garrantzizkoagoa ere bazela.

Euskal lurraldeek, mendeetan zehar, eduki izan zuten autonomiako konstituzioa adierazten dute *Foruek* edo nahi bada *Lege Zaharrak*. Izan ere, Bidasoa ibaiaren alde bietako euskal lurrak —ifar-hegoaldeak, alegia—, Gaztela eta Frantziarekin zuten *erregebatasuna gora-behera, benetan beren buruen jabe izan ziren.

Gogoan har ditzagun, ordea, hori ulertzeko, garrantzi handiko bi gauza. Alde batetik, euskal lurralde haiek, aipatu diren herbeste-ko *Erresumekin batu baldin baziren ere, hori ere borondate librez eta inolako kanpotiko *bortxapenik gabe egin zuten, ez bait ziren izan *iskilo bidez menperatuak. Bestalde esan dezagun, *Foruak* deitu zen *arau-saila ez zela osatzen Erregek emandako *populaketarako *lege-abantailekin bakarrik, hau da, lege-

bilduma hura ez zela erdaraz *carta-puebla* eta *fuero de población* deituekin bakarrik osatzen. Lege Zaharraren sustraia, *ostera, —Gorosabel-ek hola dio— Euskal Herriak *aintzinatetik eduki zuen politika-*erakunde eta gobernabide jatorra baizik ez zen. Eta *jatorrizko *Lege Zahar* hau, euskal lurraldeek agerian gorde zuten erregebatasuna onartzean ere. Horregatik da, Gipuzkoan bederen, Lege Zahar horren izena *Aintzinako Usario eta Ohiturak* (*Antiguos Usos y Costumbres*).

Jakina denez, edozein herriren *erakunde eta *Zuzen-gobernabidea ez da ia sekula historiaren une bateko fruitua, historiaren bilakaera baten ondorioa baizik. Nonahi ere, lege-bilduma berak historiaren une eta helburu ezberdinei dagozkien arauak erakusten dizkigu, bilduma hortako legeen artean historiak ekarri duen aberastasun nahasi bat eskainiaz. Honela, ba, ez da harritzekoa, foruzko legeetan era eta zio desberdinetako lege-moduak aurki baldin baditzaiegu. Esate baterako *bizilagunak toki hautatu batzuetan bil zitezten, Erregek *zerga-abantailak eman ohi zituen, eta legeok ere Foruetan daude; baina, horien ondoan, euskal politika-*antolamenduari dagozkion arau eta legeak ere hor daude. Baina —eta hauxe da guretzat inportanteena— politika-estrukturari dagozkion legeok agertzen zaizkigu Foruen oinarrietan. *Egitura-lege hauen *jatorburuak Historiaren ilunpetan galtzen dira. Hala ere, Gorosabel-i jarraitu nahi bazaio (eta beronen iritziak dirudi zuzenena), oinarrizko lege horiek, ohitura bidez aintzinako euskal *leinuen antolamendu jatorretik datozenak dira. Espainiako toki askotan ere (León, Soria eta Cuenta-n, adibidez) baditugu Foruak; baina toki horietan Foruok *jende-bilketa lortu orduko (eta halako Foruak hontarakoxe ematen zituen Erregek Gaztelan), galdu ohi ziren eta ez zuten luzaroragoko iraupenik izaten. Gure Lege Zaharrak, ordea, bi berezitasun nabarmen ditu: euskal Foruak herrialde osora *hedatzen du bere eskumena (*jurisdicción*). hau da, herrialdearen *eskualde bakoitzera. Foruen *lege-eskumena

ez dago, Gaztelan bezala, hiri jakin batera mugaturik. Eta bigarren, euskal Lege Zaharra, jatorriz *lur irekian sustraiturik dagoenez, iraunkorra da, jatorrizko lur hura bezain iraunkorra. Euskal Foruek, beraz, badute, mamiz eta funtsez, beste haiek ez zuten zerbait bereizirik.

Hemen adierazi nahi den zentzu berean idatzi zuen Madrileko Katedra-irakasle izandako *García Gallo*-k ere:

Los territorios vascongados, aunque sometidos políticamente a Castilla, conservaron cada uno su propio Derecho Público y Privado.

Eta 1876. urtean, Espainiako Gorteetan Foruak baztertu zituen *Legegaia prestatu zuen *Batzordeak hola aitortu zuen:

...que las Provincias Vascongadas habían gozado de una verdadera autonomía...

2. Noiz eta nola sortu zen Lege Zaharra?

Lehentxoago Foruen jatorrizko *etorkiaz mintzatu gara. Baina noiztik mintzatu izan da *Foruei* buruz? Foru haroaren hastapenak, euskal herrialdeak inguruko Erresumekin *erregabatu ziren garaie-tan ezarri ohi dira. Baina gogoan har dezagun herrialde bakoitza garai desberdinetan elkartu zela inguruko Erreinu haiekin. Honela, Gipuzkoa eta Gasteizko hiria 1200. urteko urriaren 8an erregabatu ziren Gaztelakoarekin. Arabako herrialdeak, berriz, 1332. urteko apirilaren 2an, eta Bizkaia 1379.ean, hau da, Gaztelako Pedro Krudela, *ondarez, Bizkaiko Jaun gertatu zenean. Bestalde, Nafarroarena geroagokoa da: 1521ekoa, Karlos I.ak harma bidez Erresuma hartu zueneko. Nafarroa Behereak edo 6. Merinaldeak oraindik denboraldiren batean beregain iraun zuen Albret-eko Joana Erregina beraren agintaritzapean. Geroago eginen zen Frantziako Erresumarekin elkartzea. Lapurdi eta Zuberoaren elkartzea, berriz, 1450. inguruan egin zen.

Lege Zaharraren gobernabidearen jaiotordua, hain zuzen atzerriko Erreinuekin egin zen batasun-molde haien sasoian ipintzen da, izan ere —gezurra badirudi ere— egokiera hartan euskal herrialdeek beren *Zuzen (Deretxo) jator eta berezia gorde egin bait zuten. Horrela, Erreinu haien *itunkide eta kontratu-lagun gertatu zirenarren, betidanik zetorkien erakunde autonomu hura ez zuten inola ere galdu. Honela, ba, *ondoriobidez, Erreinuaren barnean ere halako apartekotasun bat zuten euskal herrialdeek. Gobernabide berezi horri gaztelaniaz *Fuero* edo *Fueros* deitu izan zitzaion. Foruzko Gobernabide hura, beraz, batasun bat zen, baina Erreinu batekin baino hobeki Erregerekin egiten zen batasuna.

Zenbaitetan halako batasun-itunaren *gutun edo agiria gorde ere egin da. Halanola, Arabakoa. Erregeren eta herrialde honen arteko *itunaren gutuna Gasteizko *Herrialde-etxean gordea egon da, *Diaz de Arkaia*-k esaten digunez. Bestetan, berriz, ez dugu aurkitzen holako gutun edo agiri baten aztarnarik, Gipuzkoan esate baterako. Dena dela, historigile guztiak —euskaldun nahiz erdal-dun— bat datoz, halako batasun egunetan beti egin zela juramenduzko itun bat aitortzean. Hau da, beti izan zela halakotan herrialdearen eta Errege onartuaren arteko elkar-hitzemate bat. Hain zuzen, emandako hitzaren aterpean gorde zituzten euskaldunek beren Lege Zaharrak, hots, beren Zuzen berezia.

Esan denaren arabera, Lege Zaharraren Kostituzioaren funtsa bi pilaretan tinkatzen zen, Erregeren hitzemanean eta euskal herrialde baten borondatean. Eta hau bera gertatzen da Nafarroa Garaiko kasuan ere; izan ere, Nafarroaren batasuna harma bidez egina izanarren, Gaztelako Erregek barrengo nafar *erakundea betiko bere jatortasunean utzi zuen. Honegatik, lehenbiziko Karlistadara arte Nafarroako Gorteak biltzen jarraiki ziren, beren *lege-ahalmena beti bezala erabiliaz.

Aipaturiko itunak bi alderdi zegozkienak zirela esan dugu, eta akordio haiek, horregatik, aldaezinak ziren zuzenez bi aldeon

baiezkorik gabe. Eskuarki honela ikusi izan dira akordio hauek, hori da behintzat teoriarik zabalduena. Foruen etsaiek, ordea, Erregeren *gofirmazio beharra gogorazi ohi zuten.

Jakina denez, bata bestearen segidan zetozen Erregeek gofirmatu egin ohi zituzten Euskal Herriko Foruak. Gipuzkoan, adibidez, IV Hendrikeren garaitik (hau da, izan ere, ezagutzen dugun gofirmaziorik zaharrena) Errege guziek gofirmatzen zuten Lege Zaharra. Jokabide hau dela eta, Foruen etsaien ustetan, Erregeren eskuetan zegoen Lege Zaharraren jarraipena. Haiek ziotenez, Foruek —irauteko— Errege bakoitzaren baimena behar zuten. Honela, ba, zetorren Errege bakoitzak *ex-novo*, ezerezetik alegia, sortzen zuen berriz ere Forua. Dena dela, arazo honen azterketa oinarrizkoago batek teoria horren funtsik eza agertzen digu berehala.

Foruen *gofirmapena —ongi ikusi nahi bada— *Legeriaren zihurtasun behar baten arazoa zen. Izan ere, garai haietan ez zen erraza gertatzen zein lege zeuden tink jakitea. Hau zela eta, Errege bakoitzak, gofirmazio bidez adierazten zuen zein lege ziren oraindik gorde beharreko, eta zein ez. *Hauzitegi eta *Gantzelerietan nahasian zebiltzen hainbeste lege eta gutunetan ez galtzeko era bat zen hura. Bestalde, *Ancien Régime* delakoan, Errege bakoitzak bere aurreragokoen legeak gofirmatzeko ohitura zuen, ez bait zen gaurko *Herriarteko Zuzenaren printzipioa (aurrekoen hitzemanak eta betebeharrak ondorengo Gobernuak ere gorde behar dituztela, alegia) oraindik ezagutzen. 1839tik aurrera (Kostituziodun Monarkia modernutan, esan nahi dut) ez ziren batere premiazkoak gofirmapen haiek, legeak beren *bildumetan polliki jasoak zeudelako.

Honegatixe da ulergarri VI Fernando Erregek, 1725.go urriaren 8an, Gipuzkoaren batasun-ituna borondatezkoa izan zela aitortzea. Eta, 1806.an, Gaztelako Kontseiluak ere eman zuen bere

iritzia puntu hontaz, batasun hura hasieran bi alderen konponbide bat izan zela idatziaz.

II. LEGE ZAHARRAREN BARRUNBEA

Orain artean jaiotorduko Foruen zuzen-izatea, deretxo-izaera, eta funtsa argitan jartzen saiatu gara. Baina jakitekoa da beste zerbait ere, hau da, Foru haiek euskal herrialdeei ematen zieten erakunde eta antolaketa. Benetan garrantzikoa da, izan ere, Lege Zaharraren mami eta barrunbe hori. Hori aztertzeko, lur-entidade mugatuenetatik zabalenetara pasatuko gara.

1. Udala

Edozein politika erakundetan, basian eta oinarrizko mailaren batean dagoen izakia da beti **udala*. Hori bera gertatzen da Lege Zaharraren **governabidean* ere. Toki berean bizi diren gizon eta sendien artean berezko loturak sortu ohi dira, eta lekuko arazoak, guzienen bezala sentitzen dituztelako, elkarrekin konpondu beharrean aurkitzen dira. Jokabide hontatixe jaiotzen da, berehala, demokrazia edo guzien arteko herri-jaurlaritza.

Hauek hola, ez da batere harritzekoa Mendebaldeko demokrazia hiri barnean edo inguruan sortu izan bada, Greziako Hiri-Erresumetan esate baterako. Horregatik, ba, demokraziaren berebiziko ikaslekua gertatzen da Udala herrientzat, izan ere hiribizitzan bait dute gizonak, politika eginkizunetarako beren lehenbiziko **eskuharmena*. Ez da batere kasualitatea *Polis* greziarrak eta *hiri* hitzak esanahi bera izatea. Udalak, noski, demokrazia aurreko erakunderik ere eduki dezake, eta Historiak badu holako adibide franko. Esan nahi nuena zera zen: Udala, berez, demokrazia baten bila doala.

Euskal Udala —esan dezagun honez gero— demokratikoa

zen, eta gure aintzinako demokraziaren oinarriak nagusia hortxe da. Hori da Foruek eskaintzen diguten lehenbiziko irakatsia. Euskal *hiritasunaren agerpenik handienetakoa da hauxe.

Hauzo lagun guziek batean zuzentzen dute, hasiera hartan, udalaren bizitza (**Kontzeju Irekia*). Honegatixe deitu izan zaie Udal batzuei *Universidad*, Aia-ri esate baterako. Jendetza ugari-tzean, ordezkariak izendatuko dira udalaren politika eramateko. Honela jaiotzen da Udal Batzordea, Aiuntamendua. Ez da erraza jakitea noiz sortu zen garai bateko Kontzeju Irekiaren ordezkoi *Kontzeju Hertsi* hau. Dena dela, geroago ere noizbehinka bilduko da Kontzeju Ireki hura ere. *Etxegarai*-ren eritziz, Aiuntamenduaren jaiotza XVI. mendearen hasieran ezar liteke (Ordizia-ko Udaletxea 1516an bukatu zen), baina *Gamón*-ek bestelakorik dio: Gipuzkoan baditugu Aiuntamenduak XIII. gizaldiaren hasieran ere, eta zer esanik ez XIV.ean.

Lege Zaharraren arabera, Udalak autonomia zabaldu zuen bere barrengo gobernabideak hautatzeko; direrako *Ordenanzas* haien bidez erabakitzen zen politika bide hura. Udalen artean alde handiak izanarren, kontzeju lagunen hautaketa *insaculación* delakoaren bidez egiten zen gehienetan. Gerora, mendeen hartan, aukeragarriak geroz eta gutiago izan ziren, hau da, hauzoan *ondasun errotuak zituztenak batez ere.

Udalaren buru *Alkatea* edo *Auzapeza* (edo *Hendorea*) izan ohi zen, Kontzeju lagunek aukeratzen zutela. Alkatearen agintean geratzen zen *hauzi-boterea ere, eta ez aministrazio boterea bakarrik.

2. Herrialdea

Arabak, Bizkaiak eta Gipuzkoak, Gaztelarekin *erregebatua-
rren, beren lurraldearen nortasuna gorde egiten dute, ez dira hare-
kin nahiz elkarrekin nahasten eta beren barrengo gobernabide

autonomua *atxiki egiten dute. Hau da, hain zuzen, Foru erreji-menaren apartekotasunik nabarmenenetako bat.

Gipuzkoako iturri zaharrenek erabili ohi duten *Hermandade* hitzak badirudi Probintziako justizi aministrazioa aipatu nahi duela bereziki; baina orain hemen axolazkoena gerta lekigukeena, herrialdearen *antolamendu politiko-aministratibua da.

a) *Batzar edo Biltzar Nagusiak*

Gipuzkoako Arautegiak (*Ordenanzas*, 1397) hola dio herrialdeko Batzar Nagusi hauei buruz ari dela: *Costumbre antiquísima y de cuyo principio no hay noticias*. Arautegi berak ematen du Batzarra nola osatzen zenaren berri, bertan parte hartzen zutenen zerrenda adieraziaz:

... todos los Caballeros, Procuradores de las poblaciones, Alcaldías y Valles de ella con especiales poderes de los Concejos...

Batzarra urtero biltzen zen Gipuzkoan, eta XIX. mendean 50 Udal eta Udal-elkarte ziren *bozdunak. Udalek eta hauen elkar-teek aukeratzen zuten beren ordezkaria. *Aukeragai izateko, 25 urte behar ziren gutienik, erdera jakin eta lekuan lekuko izan. Gipuzkoan bilerak ez ziren beti leku berean egiten, baizik eta txandaka, hortarako izendatuta zeuden herrietan (1867an baziren Gipuzkoan 23 herri). Korrejidorea nahiz bilera-herriko Alkatea izaten zen Batzarraren Lehendakari. *Letrau kontseilari bati ere dei egiten zitzaion.

*Bozen *gehientasunari zegokionez erabakitzen ziren gauzak; baina bakoitzaren boza ez zen pertsonala, zekarren herri-ordezkaritzari zegokion hauzo-lagunen arabera baizik (*voto fogueal*: herriko sukalde lumeroaren arabera, alegia). Batzarraren egitekorik nagusienetako bat Diputazioa izendatzea izan ohi zen. Bestalde, justizi betekizunak ere bazituen Batzarrak Alkateen kontrako

*goradeietan, eta baita Udalen arteko hauzi eta *itsas-legekontra-koetan ere. Hontaz geroago ere esango da gehiago.

Batzar Nagusiok *Bereziak* ere izan zitezkeen, deliberamendu jakin batzuetarako dei egiten zitzaizenean. Erregek nahiz herrialdeko nagusiek dei egin zezaketen Batzar Berezi hauetara, Erregeren nahiz Probintziaren arazo larriren bat erabakitzeko. Batzar Bereziok toki jakinetan egiten ziren XVIII. mendearen azkenetaraino (Bidaniako Usarraga, Azkoitiako Basarte). 1700ez geroztik Diputazioaren *egon-herrietan izaten zen gehienbat Batzar Berezia.

b) *Diputazio Orokorra*

Izen hau da (*Diputación General*) gobernagailu honi zegokiona, eta ez *Diputación Foral* delakoa, XIX. mendean sortua, hain zuzen Espainiako beste Probintzietako Diputazioetatik Euskal Herrikoak bereizteko asmatutakoa.

Herrialdearekiko arazo eta zereginak zabaltzen eta nahasia-gotzen doazen heinean ikusten da *Ordezkaritza Orokorren beharra, izan ere Batzar Nagusiak urtean behin biltzen bait ziren eta, onenean ere, laster bukatzen. Berehala ikusi zen, beraz, instituzio iraungarri baten premia. Arrazoi hautxek *aurkezten dira Bizkaiko *Jaurerrian *Gobernaritza (*Regimiento*) bat sortzeko (1500): herrialdeko arazo arrunt asko erabaki beharra, Batzarren erabakiak bete beharra. Gobernaritza horri *Diputazioa* deitu zitzaion Gipuzkoan.

Gipuzkoan ez dakigu xuxen Batzar Nagusien ordezkari izango zen Diputazio hau noiz jaioa den. 1575 aurretikoa denaren susmoa du Etxegarai jaunak, eta 1696ko Bilduma Berriak oso aintzinakotzat jotzen du Diputazioa. Eman dezagun, beraz, gipuzkoar Diputazioa XVI. mendekoa dugula. Dena dela, gogora dezagun, hasiera batetan, Korrejidorearen *egon-herriko Alkate eta Aiumenduek osatzen zutela Diputazioa; gerora bai aldaketa handiak

izan ziren Diputazioaren barnean. 1748an *Diputazio Arrunta eta *Berezia banatzen dira. Une hontan Diputazio Arrunta hauek osatzen zuten: diputatu orokorrak (Donostia, Tolosa, Azpeitia eta Azkoitiako hauzotarretatik aukeratuak) eta beronen laguntzaileak eta urteko Udala zen Kontzejutik bik. Diputazio Berezia, berriz, Arruntaren diputaduek, Korrejidorearen egon-herrietako hiruk eta gainerako lau Partiduetako lau diputaduk. Honela, ba, Diputazio Arrunta zabaldua gertatzen zen Berezi hontan. 1854ko Arautegiak hirmotu baizik ez du egingo joera hau. Izan ere, Korrejidoreari *egoitza jakin bat ematen zaio orduan eta Diputazio Arrunta hiru lagunek osatzen dute (Ordezkarri Orokorrak eta beronen bi laguntzailek), baina gipuzkoar guzien artean (nongotar-tasunaren baldintzarik gabe, esan nahi da) hautatuaz. Eta Diputazio Berezian zortzi diputadu sartzen ziren orain, herrialdeko lau Partiduetatik bina.

Diputaduen aukeraketa Batzar Nagusiek egiten zuten, eta Batzar Nagusion arteko hutsunea betetzeko zirenez, urtebetekoa zen haien zeregina. Diputazio Arruntaren inguruan, hau da, urte osoan agintedun zen Diputazioaren inguruan, *bulegokrazia bat sortu zen (*Idazkaria, *Diruzaina, eta abar).

d) *Zentzatzaille edo Korrejidorea*

Korrejidorea, Gaztelako Erregeren ordezkarria zen Gipuzkoan eta Erregeren goi-agintea zuen beregan. Ezagutzen ditugun lehenengo iturrietatik dakigunez, (II eta IV Hendrikeren Arautegi aprobaturatik), kargu hau herrialdearen eskariz sortua zen, eta beronek nahi zuen artean izendatzekoa. Hala ere, 1480az gero etengabekoa izango da agintaritzza hau eta hiru urtetarako izendapena ematen zitzaion Korrejidore berriari.

Baina komeni zaigu Korrejidorearen zeregina nolakoa zen jakitea. Ez dira nahasi behar garai bateko *Buruzagi Politikoa-

rekin edo geroko *Gobernariarekin. Korrejidoreak ez zuen, berez, gobernari eginkizuna, egokiera apartekoren batean noizbait holako egitekorik bete izanarren. Korrejidorearena justizi eginkizuna zen, hau da, Erregeren izenean, Gipuzkoako hauzitegien justizi bete-beharra zaintzen zuen. *Bilduma Berriak dioena ikusiz gero nahiko argi dago hori. Valladolid-eko *Gantzileriakoren bati eman ohi zitzaion kargu hau, eta askotan hango bere lanekin batean eramaten zuen honek hemengo Korrejidoretza.

Epaile zenez, herrialdean zegoen goi-tribunala zen Korrejidorearena eta berarengana jotzen zuten gipuzkoarrek beheragoko hauzitegien epaien kontra. Hala ere, zenbait gauzatarako lehenen hauzitegia ere bera zen. Bestalde, bazuen alor berezi bat ere: Udaletako kontuak *birrikusten zituen, baina aministrazio-gaia baino gehiago zen hau ere justizi-gaia (gaurko *Kontu Tribunalaren antzera edo).

Egia da, Korrejidorearen betekizun batzuek bazutela halako zentzu politiko bat ere, Batzar Nagusietan Erregeren eskubideak zaintzeak adibidez; baina, hori gorabehera, han ere Korrejidorea ez zen nahitaezkoa, bilera tokiko Alkatea ere izan bait zitekeen haren ordezko. Diputazioetan zuen zeregina ere ez da ageri garbi eta ongi mugatua. Guzi hau jakinik argi dago Korrejidorearen betekizuna ia osoki justiziazkoa zela.

Korrejidorearen *egoitza, urtebeterako (XVIII.era arte) edo hiru hurtetarako Donostian, Tolosan, Azpeitian nahiz Azkoitian egon zitekeen. Hauek ziren, beraz, *Txandako Udalak. XIX. mendean eman zitzaion egon-toki aldaezina Korrejidoreari, Tolosan.

3. Hiru Herrialdeen Elkarrikusketak

Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako euskal herrialdeek ez zuten hirurok osatutako guzien gaineko erakunde politiko bat moldatu: ez zuten goragoko batasun politikorik egin. Hala ere, hiruron itur-

buru bakarreko *governabide *berarizkoagatik eta elkarren artean zuten kidetasunagatik, hiru herrialdeen artean bazituzten denen interes politiko-ekonomikoak. Hauek tarteko, eta historiatik zituzten elkarrenganako jaiera eta ahaidetasuna gogoan izanik, ez da harritzekoa hiru herrialdeen arterako sortu zituzten *Elkarrikusketak.

Gogoan ez diren garaietatik (Batzar Nagusien jaiotorduetatik bai, bederen) bazen Elkarrikusketa hauetarako ohi-turarik. Arabako eta Gipuzkoako Probintziak eta Bizkaiko Jaurerria bildu ohi ziren bilera hauetan, guzienak zituzten arazoak elkarrekin, ordezkari bidez, aztertzeko. Arazo hauek berdin izan zitezkeen hiruron artekoak nahiz Erregerenak edo *Erdiko Boterearenak. Lege eta Ohi-tura Zaharren defendatzeko bereziki eratu ohi zuten hiru herrialdeok ordezkari-tza bakarra, horrela, guzien artean guzienak zituzten Legeak babesteko. Holakoetan agertzen zen argiago hiru herrialdeen batasuna. Egokiera jakin batzuetan berdin gertatu zen hiru herrialdeon eta Nafarroaren artean ere, eta hau ere Foruen arazoren bat zenean batez ere.

Elkarrikusketak edozein tokitan bil zitezkeen, alde aurretik erabakia zen txandaren arabera. Hortarako deia, Diputazioetako batek egiten zien gainerakoei, eta Batzar Nagusien ordezkariak biltzen ziren izendatutako lekuan. Herrialde bakoitzetik goi-istituzio haien ordezkariak elkartzan zirenez, herrialdeetako Batzarren botereaz jantzirik zegoen guzien gaineko bilkura hau ere. Honela, herrialdeetako Gorporazio guzien gobernu-tresna bat sortu zen Elkarrikusketa hauetan. Bilerarako egokitu zen arazoaren barnean, Elkarrikusketa hauetako erabakiek behartu egiten zituzten herrialdeak. Elkarrikusketetako *Batzorde-lagunak izaten ziren deliberamenduen *betearazle. Neurri batetan Elkarrikusketa hauek *konfederazio-gailu baten antzera jokatzen zuten.

1800.ean Korrejidoreak gora jo zuen —Erregerengana alegia— Elkarrikusketa hauen kontra, ez zirela legezkoak eta. Irekitako

hauzi hau bertan behera utzia izan zen, euskal ordezkariak Erregeren baimenik gabe ere bidezko zirela frogatu zutenean.

Zein gai erabiltzen zituzten, ordea, Elkarrikusketa hauetan? Eman ditzagun, etsenplu bidez, kasu batzu: 1804ean herrialdeek elkarri gaizkileak ematea (estradižio akordio bat edo) onartu zen; 1813an, Tolosan, Napoleon-en kontrako harmadarenizat janariak-eta nola bildu erabaki zen; 1825ean, Ameriketatik euskal kaietara deus ekartzerik debekatzen zuen Errege-aginduari aurpegi ematea deliberatu zen; eta 1828an Bilbon egin zen Elkarrikusketan Euskal Herriko Lege Zaharra nola gorde aztertu zen.

III. ISTITUZIOEN AMINISTRAZIO LANAK

1. Herrialde barnean

Gainerako puntu askotan bezala, ohar hauek gehienbat Gipuzkoara mugatuko ditugu. Gipuzkoako Udal eta Herrialdearen zeregin aparta, eta beroiei bakarrik zegokiena, holatsu labur daiteke:

1º. *Polizari* zegokiona ere bertakoen esku zen (*Mikeleteak* ziren Gipuzkoako goardazibilak edo jendarmak). Presondegien jasotzea eta zaintzea, eta presondegiekiko eginbehar denak Herrialdearen eta Udalen kontu zeuden.

2º. *Lurraldearen defentsa*, legorrez eta itsasoz, hortarako behar ziren gizon eta *defendagailuak egokituaz. Indar-gazteluak ere (Donostian, Hondarrabian, Getarian, eta abarretan) bere kontu zituen Probintziak.

3º. **Osasun-Zaingo*a, beharreko ziren gaisotegi eta sasikoen-tzat haurtegiak jasoaz.

4º. *Herrietako eraikuntza* oro: Zumaia, Pasaia, Getaria, Donostia eta Hondarrabiako portuak, bide eta kaminoak (hain

zuzen, gaurko bide-sarea gehienbat Foru garaikoa dugu, XVIII. mendearen azkenetakoa eta XIX.aren lehenengo hamarrekokoa).

5°. *Irakaskintza*. Eta ez lehenen mailakoa bakarrik, baita Oinatiko Unibertsidadeko irakasleen soldata ere. Eta *bultzamen pribatuari ere lagundu zitzaion alor hontan (Azkoitiako Zalduntxoei, esate baterako).

6°. **Lurgintza*. Basoa, abeltzaingoa, *ihizea eta arraintza bertako legeen arabera zaintzen ziren. Ezagutzen dugun lehenengo *basalandaketa 1548ko Batzar Nagusian erabaki zen Gipuzkoarako.

7°. *Industria*. Ola zaharrentzat bazen *legeria berezi bat eta lantegiok beti begiratu ziren halako ardura aparteko batekin.

8°. **Merkatalgoa*. Gipuzkoako herrialdearentzat garrantziko zen ekinbide hau. Gogora ditzagun hemen *Real Compañía Guipuzcoana de Caracas* (1728), Donostiako Konsulatua (1682), eta Bilboko Konsulatua ere (15..). Hau dena zegoen herrialdeen ardurapean. Guzi hauen eta aipatu ez ditugun besteren arduradun izateko, ordea, premiazkoa zen herrialdea benetan bere ondasunen (zerga etab.) jabe eta aministratzaile librea izatea.

2. Herri Ondasun-Zaingoaren sistema

**Herri Ondasun-Zaingoa* hitzak erabiliko ditugu hemen *Hacienda Pública* adierazteko (*Udal Ondasun-Zaingoa*, etab. *Hacienda Municipal*, etab. esateko utziaz). Herri aministrazioaren alor hau nahiko nahasia denez, zenbait ataletan zatikatu da gaia, Lege Zaharraren babespean bizi izan zen herri-ondasunen aministratio-sistema argiago ager dezagun.

a) *Herrialdeko Herri ondasun-sistemaren esanahia*

Jakin dezagun lehenik zer adierazi nahi den hitz horiekin. Labur-labur esateko, hauxe: Izaki edo talde politiko batek, gizar-

teko lagun guzien beharrizanak asetzeko daramazkien diru-zeregin elkartuak adierazten dira herri ondasunen sistema aipatzean. Zeregin horiek bi aurpegi dituzte: *sarrerak (ingresos)* daude batetik, eta beharrizanak garbitzeko egin behar diren **eralgiak (gastos)* bestetik. Ondasun-Zaingoari dagokion hontan, zenbait puntu nagusiri begiratu behar zaio, beronen esanahia muga dezagun: lehenik, diru zeregin haiek zein eta nolako gizarte politikori zuzenduak dauden jakin behar da eta, bigarren, Ondasun-Zaingoak gizarte horri zer-nolako zerbitzuak eman behar dizkion ikusi behar da sistemaren **eremua* ezagutzeko. Ez dago esan beharrik bi mugaketa hauek politika bidez egiten direla: hau da, gizarte bati halako edo holako sistema bat ezartzea, eta sistema horren gizartearekiko zeregina mugatzea, biak dira politika erabaki edo hautapen baten ondorenak.

Lege Zaharraren garaietan Gáztelako Erregepean, Gaztelak alde batetik eta euskal herrialdeek bestetik, herri Ondasun-Zaingoegi zegozkien sistemak, desberdinak eta zeharo bereziak izan zituzten. Gerora, XIX. mendez gero sortutako berdintasunak ez digu hau ahaztuarazi behar. Izan ere, herrialdeak hainbat beharrizan (aipatuak ditugu arestian batzuk) ase behar baldin bazituen, derri-gorrezkoa zen hartarako askatasuna izatea ere. Ikusi dugunez, Gipuzkoako Ondasun-Zaingoaren sistemak garai haietako Erre-*suma* bateko diru-zerbitzu gehienak bete behar zituen, baina orain jakin behar dena beste zerbait da: nondik nora jasotzen zituen herrialdeak bere irabaziak. Herrialdeak bi iturritatik hartzen zituen bere hartzekoak: jabe zen ondasunetatik eta ezartzen ziren zergetatik. Baina, ohar hauek ahantzi gabe, ikus dezagun lehendabizi beste arazo ezagun bat: Gaztelako Koroak zituen lurraldeetan ez zegoen zerga-sistema bakarra. Gaztelan bertan, era batera zen; euskal herrialdeetan, arras bestera. Non eta nolakoak ziren berdintasunak eta haien arteko aldeak? Bai ahal zuten elkarren arteko loturarik? Hau dena ongi uler dezagun, premiazkoa da

hasieratik bertatik berezketa bat egitea: Erdiko Botereari zor zitzaizkion zergak lehenik eta herrialdeari nahiz udalari zegozkionak gero.

b) *Koroearen zergak*

Gipuzkoa Gaztelarekin *erregebatzean, herrialdeak ez du onartzen Gaztelaren zerga-sistema. Hontan, badirudi Gipuzkoa, lehenagotik (Nafarroarekin erregebatu zenetik [1123-1200]) zetorkion usuario bati jarraituaz ari dela, eta beharbada oraindik gartakizun haren aurretik zetorkionari jarraikiaz (hau da, Gaztelarekin izan zuen lehendabiziko erregebatasunetik, 1076-1123). Bestalde, Gaztelako Erregeek behin eta berriz aitortu zuten sistemaren apartekotasun hau (Errege Katolikoek, eta XIX. mendeko zenbait legek: 1826, 1859, 1876). Gipuzkoa libre zen, beraz, Gaztelako Koroetak ezarri ziezazkiokeen zerga guzietatik.

Aurrera pasa aurretik komeni da, laburki bada ere, zerga sistema tradizionalaren berri jakitea. Erregeren Ondasun-Zaingoak honelako zerga motak izan zituen Gaztelan:

* **Jatorrizko zergak** edo fiskalak (originarios o fiscales): Erregeren jabetasun pribatuari zegozkionak ziren hauek. Hasiera batetan, Erdi Haroan, holako diru-bideak ziren Erregeren irabazi arruntak: **erregaliak** deitu ondasunetatik jasotzen zituen holakoak Erregek.

* **Zerga eratorriak** (derivados): Erregeren aginte politikotik ondoriobidez zetozkionak, alegia, eta bi mota zeuden sail honetan: **zuzenekoak** eta **zeharkakoak**. Zuzenekoak, hiritar bakoitzaren egoera ekonomikoaren arabera ezartzen ziren; zeharkakoak, berriz, norberaren salmenta eta erosketen arabera ezartzen zitzaizkien hiritarrei. Zerga eratorriok, denak, zerga **arruntak** ziren Gipuzkoan **borondatezko emaria** bakarrik bait zen zerga **berezia**.

Gaztelako zerga-sistema hontatik Gipuzkoan ez ziren eza-gutu **jatorrizkoak** inoiz. **Eradorrietatik**, berriz, ez zen eztabaidarik sortu **zuzeneko zergetan**, Erregek edo beronen Gaztelako *goberna-

gailuek ez bait zuten horrelakorik ezarri nahi izan inoiz, dakigunez.

Zeharkako zergetan, ordea, dudamudarik franko izan zen. Eta eztabaida eta hauzirik sortu ere bai; bestalde, hautxek bait ziren Gaztelan zergarik zabalduenak eta, Gaztelako zerga sistema barnean, nagusienak. Ikus dezagun, beraz, euskal herrialdeetan Gaztelako Erregeek nola jokatu zuten arazo hontan.

Ordaintzen ez zirenak

*Egokiera jakin batzuetan, zeharkako zergen arazoan, Gaztelako ohituren arabera jokatu nahi izan zuten Erregeren ordezkariak; eta holakoetan biztu ohi zen euskal Lege Zaharraren aldeko liskarra. Ezagunak dira hauzi batzuk. *Burdin-olei zerga bat ezarri nahi izan zitzaien (*quintalaje* deitua), esate baterako, Joan II.aren erregealdian. Hortik sortutako hauziak mende t'erdi iraun zuen, Felipe III.ak (1610) kenarazi zuen arte.

Oso ezaguna den bezala, euskal herrialdeek ez zuten berentzat inolako *muga-zergategirik. Irun-en nahiz Ebro-n ezarriak ez ziren Euskal Herrian edo Euskal Herritik herbestera zihoazen bidalitakoentzat, Gaztelatik Europara edo Europatik hara zihoa-zenentzat baizik. Euskal herrialdeen merkatalgoa erabat librea zen muga kontutan. Espreski onartu zuten hau Errege Katolikoek (1475). Honela, ba, Irungo *Alcaldía de Sacas* delakoaren zeregin ia bakarra Gaztelatik Europara bidaliak begiratzea zen, eta ez Gipuzkoatik zihoazenak edo Gipuzkoara nahiz beste euskal herrialdeetara (Nafarroa aparteko kasua zen hontan) zetozenak begiratzea. Kanpokoetarako eratua izanarren, *Alcaldía de Sacas* hura Probintziaren ardurapean zegoen eta bertako gorabehera denak herrialdeak zuzentzen zituen, behar ziren izendapenak urtero egina. Hango diruen ardura ere Gipuzkoaren agintepean zegoen eta bertan *bahitzen ziren *merkatalginak ere honentzat ziren, Felipe IV.ak 1.625ean aitortu zuenez.

Muga-zergategi hauen aurka hartutako erabaki batzuk eza-

gunak dira: Felipe V.ak (1717) Euskal Herriko kaltetara eta Bidasoara ekarri zituen muga haiek. Baina sortu ziren matxinadak tarteko zirela, berriz itzuli ere bai lehengo tokietara. XIX. mendean berriro sortu zen istilu bera: 1820-1823etako *Trienio Constitucional*-ean beste hainbeste egin zen, baina Fernando VII.ak dena lehengora itzularazteko.

*Burdin-zergarekin (*quintalaje*) eta muga-zergategiekin gertatzen zena ikusi ondoren, begira zertan zen *erreditu estankatuena* (*rentas estancadas*). Erreditu hauek, monopolio bidez zabaltzen ziren *salgarrien gain jasotzen zituzten. Zeharkako zergen itxura zuten, beraz, eta holakoak ziren *piperminarena, gatzarena, *paper zinatua eta tabakoarena. Berez, eta Lege Zaharrari zegokionez, kasu hontan ere euskal herrialdeek ez zuten deus ordaindu beharrik, zerga hauek ere Gaztelakoak izanik. Hala ere, holako zerbait inposatu nahi izan zen Gipuzkoan: 1605ean piperminarena, 1631-1634etan gatzarena, eta 1638-1642etan paper zinatua. Errege gobernuaren ahaleginok alferrikakoak gertatu ziren beti. Tabakoarekiko arazoa nahasiago da: zergarik inoiz ezarri ez bazitzaion ere, Gipuzkoa Gaztelarako sarbide izatetik nahastu zen tabakoaren arazoa 1727ko *Akordiora iritsi arte. Harrez gero, tabakoa eramateko *Gidariak jarri ziren Gipuzkoan.

Herrialdearen Ondasun-Zaingoaren berezitasunen aurkezpena bukatzeko, esan dezagun Gaztelan testamentuei XVIII. mendeaz gero ezarriko zitzaizkien zerga eta ordainbeharrak ere ez zirela euskal herrialdeetan sartu ahal izan, Foruak galdu ziren arte.

Ordaintzen zirenak

Bi zerga mota dira hemen haintzakotzat hartzekoak: Gipuzkoa eta Arabako *alkabala* (eta Bizkaian **eskari tasatua*) eta *borondatezko emaria.

Dirudienez, XV. mendearen lehenen partean sartu zen alka-

bala Gipuzkoan, eta hasiera batetan Erregeren ordezkariak biltzen zuten zerga hau, baina laster eskuratu zuen herrialdeak kobraketa hori egiteko eskubidea, mende hura bukatu aurretik hain zuzen. Harrez gero urtean hainbesteko jakin bat eman behar zuen herrialdeak, eta hainbesteko hori biltzeko Batzar Nagusiek berek egin zuten *zerga-buruketa deitua. Lehendabiziko urteetan hainbesteko hura (*cupò*) urtero mugatzen zen, baina 1514az geroztik (hiru mende eta gehiagotan) kantidade bera izan zen Gipuzkoa osoarentzat: urteko 1.181.713 marabedi t'erdi. Gehien ordaintzen zuten herri eta partiduak Donostia (200.000), Segura (126.000), Tolosa (85.000) eta Bergara (84.000) ziren, gainerakoei alde handia zeramakietela. Dakigunez, *buruketa* horrek 1844era arte iraun zuen gutienik.

Alkabalaren zerga oso zaharra zen Gaztelan, XIII. mendean agertzen bait da. Saldu nahiz trukaturako edozeren gain kobratzen zen alkabala hau (hasieran, salneurriaren % 5a zen, eta geroago % 10a). Gaztelan zeharkako zerga baldin bazen ere, Gipuzkoan zerga-buruketa eta *cupo* bidez egiten zenez, bestelako esanahi bat hartu zuen.

Alkabala edo eskari tasatua da euskal herrialdeetan Erregeri, honen goi-agintea aitortuaz, ematen zaion zerga bakarra. Hain zuzen, horixe da (Erregeren *goi-jaurgoaren aitopena) alkabalaren zentzua. Honela aitortzen zioten herrialdeek Erregeri, eta ez beste inolako instituziori, bere goi-aginte eta jauntasuna.

Alkabala hori aparte, bazen beste laguntza modu bat ere: *borondatezko emaria (donativo voluntario)*. Herrialdeek ez zeuden hontara legez beharturik, Jaunarekiko borondate onaren agergarri zen bakarrik. Emari hau eta Nafarroako *borondatezko eta eskerronezko zerbitzua (servicio gracioso y voluntario)* parekoak ziren.

Borondatezko emari honek nahiko bizitza luzea izan zuen euskal herrialdeen historian, nahiz eta ez izan urterokoa. 1.629an hasi zen eta XX. mendera arte iraun zuen, XIX. mendeko bigarren

erdian beste zentzu batekoa izanarren. Gipuzkoak, XVII. mendean, zortzi urtetan eman zion Erregeri sari hau (1629, 1634, 1641, 1644, 1657, 1658, 1664 1695: 1629-1658 urteetako seirak gerrate garaikoak), XVIII.ean, berriz, hamabost aldiz, eta XIX.ean hamaika. Erregeri bi gizalditan Gipuzkoak emandako alkabala eta borondatezko emariak hauek dira:

Mendea	Alkabala	Emaria
XVII	3.152.098	1.832.000 erreal
XVIII	3.152.098	1.800.000 erreal

Hemezortzigarren mendean, Nafarroak bakarrik, hamar aldiz gehiago eman zion Erregeri emaritan, nafar lurgintzak zuen aberas-tasunaren arabera, noski. Bestalde borondatezko emaria, alkabala bortxatuaren erdia baino gehiago izan zen Gipuzkoan.

Emari honen esanahia inork alda ez zezan, eginahal guziak eman zituzten euskal Batzarrek. Hala ere, XIX.ean batez ere, Koroearen partetik egin ziren erasoaldi batzuk, borondatezkoa zena legezko bihurtzeko (1824ean, esate baterako), baina ez noski eztabaida eta sokatirarik gabe. Lehenen karlistadarekin aldatu zen betiko egoera hura, gerratearen eraginez. 1845eko Lege batek garbitu zuen behin betiko borondatezko emari honen esanahi jatorra.

d) *Herrialdeko diru-sarbideak eta berauen aministrazioa*

Eta honez gero komeni da Gipuzkoaren diru-sarbideak eza-gutzea: nondik eta nola zetorren behar zen dirua? Nork eta nola aministratzen zuen bildutakoa? Zer zen Udalarena, zer Probintziarena? Horra argitu behar diren zenbait puntu.

Herrialdearenak eta Udalenak

Udalen jatorrizko diru-bideak herriko ondasunek zekazki-

tenak ziren, eta udal-basoetakoenak izan ohi ziren batez erè. Baina, hortik sartutakoak askotan eskasegiak zirenez, bestelakorik ere bilatu behar izaten zuten Udaletxeek. Beste diru-bide hau *sukalde banaketak (repartimientos foguerales)* deituek urratzen zuten.

Partiketa hauek, Udal ondasunek utzitako zorrak kitatzeko izaten ziren, eta hauzokideen artean eta berauen ondasunen arabera banatzen zituen Udaletxeak. Sarritan partiketa hau, Herrialdearen zerga ordaindugabeak garbitzeko izaten zen, eta zuzeneko zerga mota bat zen. Partiketa, unean uneko beharrianak gainditzeko pentsatua zegoen, eta beharrianok mendeak zehar gerroz eta gehiago zabaldu zirenez, laster gertatu zen premiazkoa beste bide batera jotzea, hau da, fijosun bat edukiko zuten zerga moduetara. Honela, ba, bai Herrialdeak eta, beronen babesean, bai Udalek zeharkako zergak finkatu zituzten beren diru-bide egokienak bezala. Jokabide honekin, basoen probetxu hobego baten bidez (ontzigitza, olen egur-beharra...) eta udal-zerbitzuen irabazbide berriekin (errotak, labeak...), Udalek baztertu ahal izan zuten sukalde partiketaren politika. Politika fiskal berriak zindoagotu egin zuen Udalen ekonomia denbora on baterako. Zeharkako zergak ziren, orain, irabazi arruntak, eta irabazi berezi eta noiz-behinkakoa bezala geratu zen partiketa. Aurrerapen handia izan zen hori. Honela, Ordizian (1791) gastuek, irabazien % 55a baino ez zuten egiten, eta Bergaran (1750) zeharkako zergak ziren sartutako % 62. Ongi zihoazen euskal Udalak.

Udalek eta Herrialdeak alde handia zuten beren diru-sarbi-deetan, izan ere Herrialdeak ez bait zuen izan haiek bezalako ondasun *propio*-rik, lur, larre eta basotan.

La Provincia y la Hermandad de ella no tienen, ni gozan propios algunos, por componerse toda, de las poblaciones, alcaldías, valles, colaciones y universidades de todo su territorio.

Herrialdeak, beraz, zerga bidea zuen bere irabazpide bakarra. Herrialdearen mailan *sukalde partiketa* zen sarbide arrunta, ez bait zedukan Probintziak, esan denez, inolako ondasun eman-korrik. Partiketa haren bidez garbitzen ziren urteroko zorrak. Honegatik, *sukalde partiketa* Udalen artean egiten zen, eta zeduzkaten *sukaldeen* arbaera. Lege Zaharraren *Bilduma Berrian zehazki ematen da Gipuzkoako Udal eta hauzoen sukalde-zenbakia (IX. tit., 4. kap.). Udalik handienak hauek ziren:

Donostia	162	sukalderekin
Azpeitia	130	
Mondragoe	128	
Azkoitia	96	
Deba	85	
Motriko	83	
Tolosa	80	

Sukalde partiketaren bidez Herrialdeak jasotzen zituenak ez ziren, xuxen-xuxen, zergak (*impuestos*), gipuzkoar bakoitzari ez bait zegozkion zuzenean, bigarren edo hirugarren maila batetan baizik. Hau da, zuzenean Udalari ezartzen zitzaion pagabeharra, ez pertsona bakoitzari, eta Udalak, zerizkion gisara, bila zezakeen pagaketarako dirua, baita hauzokoei eskatu gabe ere.

Herrialdearen mailan, 1629an irekitzen da zeharkako zerge-tarako atea. Hain zuzen, urte hortantxe ematen zaio Erregeri lehenbizikoz borondatezko emari hura. Hau zela eta, bai Probintziak eta bai Udalak ere, kontsumuaren gain zergak ezartzen dituzte: ardo eta bakailauren gain. Urrats honen ondotik apalki oraindik, baina mende baten buruan (1729) hirmoki tinkatuko da zeharkako zerga hauen sistema, sukalde partiketarena bazter-tzeraino. XVIII. mende berean beste zeharkako zerga berriak ere agertuko dira: patarrarena, bide-zerga (*peaje*), eta Konbentzioa-

ren kontrako gerratean (1793-1794) areago azalduko da oraindik sistema berria (kakao, azukre, sardina zahar eta abarrena).

XVIII. mendetik XIX.era igarotzean, gipuzkoarrek bazituzten, beraz, nahiko zerga beren gain, nahiz eta Erregeri eman behar zitzaizkionak ez izan hainbeste.

Ondasunen administrazioa

Udalek (eta Herrialdeak berak neurri oso apal batetan) bere-nak zituzten ondasun administrazioan izan zuen Erregek *eskumenik gehiena. Izan ere, esan denez, Korrejidoreak —hauzitegietan zuenaren parean— bazuen legezko *eskuerarik baita Udalen finantza zereginetan ere. Bera zen Udalen eta Herrialdearen ikusmiratzailea. Eskubide hau tarteko zela, ondasun haien administrazioarako Korrejidore batzuek eman zituzten beren Arautegiak ere (Lezama-k 1511n eta Cano-k XVIII. mendean, adibidez).

Alor hontan, Korrejidorearen jokaera horregatik, ez ziren falta izan Herrialdearen eta Koroearen arteko liskarrak. Eta *hesparru hontan ez zen beti Probintzia garaile irten. Gorosabel-ek dienez, bazen arazo hauetarako printzipio bat: Erregeren edota beronen ondoko *gobernagailuen baimenik gabe ez zegoen Udal ondasunetan berrikerarik ezartzerik. *Araubide horri jarraituaz, Gaztelako Erregeren *Kontaduria Orokorra aski sartu zen Udalen administrazioa zuzentzen eta mugatzen.

Hemezortzigarren mendean nabarmendu zen gehiago oraindik joera hau. Karlos III.aren *erregealdian nahi izan ziren Gipuzkoako eta Gaztelako administrazio-erak berdindu. Probintziak onartua zedukan (eskatu ere berak eskatu bait zuen) Erregeren Korrejidorea; baina ez zuen gisa berean ametitzen hainbeste agintedun berriri men egin beharra. Dena dela, 1799an Karlos IV.aren garaian lortu zen dena lehengo moldeetara itzultzea.

Paradoxa bada ere, Udalen Ondasun-Zaingo autonomua ez

zen izan batere berezia Lege Zaharra bere jatortasunean zenean, geroago baizik: 1845etik aurrerakoan, eta Kostituziodun Monarkian, izan zuen Gipuzkoak, berak zuzenean eta Erdiko Boterearen *eskuharrenik gabe, Diputazioaren begiradape bakarrarekin bere ondasunez erabakiak hartzeko askatasun osoa.

Herrialdeak, bildutako zergak kutxa bakar batean gordetzen zituen 1629ko aldaketak egin arte. *Gordailu bat eta *diruzain bakarra zeuden, presupostu bakarra zegoen bezalaxe. Dena Diputazio Orokorraren menpean jarria zegoen. Baina urte hartan borondatezko emaria sortzen da, eta harrez gero (XVIII. eta XIX. mendeetan) presupostu eta gordailu gehiago bereziko dira: sukalde partiketarena, emariarena, bideena, gerrarakoa, *sasikumeena, etab. Laster ikusi zen, administrazioaren zatiketa hau ez zela inondik ere bizitza modernu baterako egokiena. Dena bateratuko da berriz ere 1825-1863etako urteetan. Badirudi, arazo hauetan Probinziak —Udalek ez bezala— libertade osoa izan zuela.

Zerga inposamena Gipuzkoan

Udalek bazituzten beren ondasunak, eta ikusi da nola eraman izan zen haien administrazioa. Herrialdeak ezer guti zuen hauetatik, eta bere sartzekoak zergetatik etortzen zitzaizkion gehienbat, arestian esan den bezala. Baina nork eta nola inposatzen zizkieten gipuzkoarrei Udalen nahiz Herrialdearen izenean zerga haiek?

Esan da, XVII. mendeak erdibitzen duela euskal historia, zerga politikari dagozkionetan: lehenagotik, sukalde partiketa da nagusi (zuzeneko *inposamena, alegia); geroztik, kontsumuaren gain joango da bereziki zerga sistema (zeharkako inposamena). Udalaren zergak honela jarri zitezkeen: 3.000 marabeditatik beharako partiketak egiteko eskubidea zuten Udaletxeek. Hiru milatik gorakoak ezartzeko eskubidea Batzar Nagusiei zegokien, Udalen

eskabidea entzun ondoren. Horixe onartu zuen Joana I.ak 1509an. Dena dela, Udalek beste zerga kaxkarrago zenbait ezartzeko eskubidea ere bazedukaten, hortarako Erregeren baimen apartekorik baldin bazuten behintzat.

Herrialdearen mailan, berdintsu zen ohitura. Nahi ziren sukalde partiketak egin zitezkeen Gipuzkoan, Batzar Nagusien erabakiz eta Korrejidoreak parte hartu gabe ere. Halaxe dio Felipe II.ak aprobatutako Arautegiak (*Ordenanzas*, 1583: IV. tit., 8. kap.). Baina (zuzeneko zerga zen sukalde partiketarik aparte) ez dago argi Probintziak Udalek baino askatasun zabalagorik zuenik, zeharkako zerga berriak sortzeko. Dena dela, eskubide hau biziki librea izan zen 1799tik 1833raino. Batzar Nagusiek, nahi zituzten zerga denak ezarri zituzten, Erregeri inolako baime-nik eskatu gabe.

e) *Ondorioak*

Lege Zaharrak Gipuzkoan —eta berdintsu zen egoera Araba eta Bizkaian— izan zuen finantza sistema ikusi ondotik, zein ondorio atera litezke aztertu denetik? Dirudenez, onargarria da egoera hura finantza autonomia benetako bat zela aitortzen duen eritzia. Gaztela eta Gipuzkoa bide banatatik joan ziren arazo hontan ere. Eta, beharreko diren berezketatxoak eginez gero, autonomia osca zela esan ere egin liteke.

Finantza sistema barnean istituzioen eskubide-mugak ez ziren politika mailan bezain argi egin eta eraman. Mugaketa horiek askoz ere garbiagoak ditugu politika gobernabidearen mailan, finantzei dagokien *hesparruan baino. Gaztelako *bulegokrazia indartzenago doan neurrian, eta batez ere bulegokrazia hura Espainia osoko ardatz bihurtzen den heinean (eta areago oraindik Borbondarren haroan), euskal herrialdeetako finantza egitura baztertzeko joera, nabariago agertzen da. Izan ere, ez da harritzeko

ia zazpi mendetan zehar (1200-1876) e-
struktura hauetan eboluzio-behar bat agertzea: Erdi Haroko ekonomi *eskakizunak ezin Industri Iraultzaren harokoak izan. Gaztelak modernutasunerako bide luze bat egin du, eta euskal herrialdeetako bulegokraziak ez du aurkitu haren pareko eboluzio bat egiteko biderik. Mendeen etorrian, Gaztelak eskutik zedukan jokua hemengo aministrazio-bulegokraziari irabazteko.

Horiek horrela ditugula, ez da ahantzi behar inondik ere Gaztelako bulegokrazia, hango Erregeren eskumakila zela. Eta, hain zuzen, Errege hura bera zen hemengo Jaun ere: beti berezi behar dira ongi, bulegokrazia hura noiz zen euskal herrialdeetako Jaunaren *ekile jator, eta noiz jokatzen zuen bere gisara eta, batzutan, hemengo ohitura eta jatorrizko legeen kontrara. Bata bidezkoa zen, bestea *bortxapen bat.

Hemen ere ez da nekeza pareko bi soberania ametitzea. Era batera Gaztela, bestera euskal herrialde batoitza. Erresuma haren eta herrialde hauen konstituzio oinarrietan bereziak biak. Historiaren gertakizunek lausotu egingo dute batzutan berezketa hori, baina jatorrizko oinarrietan finkatua da, inondik ere. Gipuzkoar hiritarra ez zen egon, bertako Udalaren eta Herrialde agintaritzapean baizik, eta alkabalaren kasuan ere Udalak ziren zuzenean zergapetuak, ez hiritarra.

3. Herbestarekin harremanak

Politika eta aministrazio bizitza, herrialdearen kontura egiten zen eta kanpoko inork ez zuen hor esku sartzerik. Eta gauzak argi mugatuak egon zitezten, kanpokoekiko harremanetarako ere sortu ziren legezko zenbait usuario: ikus ditzagun orain *pase foral* delakoa eta atzerrietako erresumekikoak nola eramaten ziren.

a) *Foru Pasabidea*

Kanpotik Erregek nahiz beronen hauzitegiren batek agindu edo erabakitzen zuena betearazteko, *Usario* edo *Foru Pasabidea* (*Uso o Paso Foral*) eman beharra zegoen halako agindu edo epaiari. Eskubide hau hiru herrialdeetan berdinki gordetzen zen. Aginduak edo epaiak, Ohiturazko Usario edo Lege Zaharrik ez zuela hausten adierazten zuen Foru Pasabide horrek. Hain zuzen, hemen bertoko Legearen babesgarri zen Pasabidea, hau da, alde aurretik Gaztelako Erregerekin onartua zegoen gobernabide autonomu baten euskarri eta eskudantzia zen. Modernuki *kostituziotasunaren goradeia* (*recurso de anticonstitucionalidad*) eñan izan denaren parekoa edo zen Foru Pasabidea, beraz.

Jadanik IV Hendrike-ren erregealdian aitortu zitzaion Gipuzkoari Pasabidearen bidezotasuna (1473), eta bizirik gorde zen hemezortzigarren menderaino (1766-1780etako urteetaraino). Eta ez Bilduma Berrian, ez eta beronen Eraskinean, eskubide hau aipatzen ez baldin bada ere, badirudi Gipuzkoan zuela eskubide horrek bere zindotasunik gogorrena, eta harmetara jotzeko ahalmena ere aitortzen zitzaion herrialdeari (*Memorandum*, 1841).

b) *Atzerriko Erresumekin harremanak*

Foru Pasabidearekin batera, atzerrikoekin harremanetan mintzatzeko eta bere aldetik erabakiak hartzeko eskubidea du herrialdeak Lege Zaharpean. Gipuzkoari, gainerako euskal herrialdeei bezala, nazioarteko tratatuetarako ahalmena ematen zioten Usario Zaharrek. Eta inolako mugarik gabe, gainera: baita Gaztelarekin gerratean ziharduten herbesteko erresumekin ere.

Eskubide hau, lehendik zetorren beste eskubide zabalago baten barnean sartzen zuten euskaldunek, hots, merkatalgorako zedukaten eskubide librean. Izan ere, salmentetarako askatasun

hori babestu nahi zen batez ere. Honegatik, akordio hauetarako askatasuna, merkatalgotarako hitzemanetan agertzen zaigu gehienetan: burdin eta galtzairuaren merkatalgoa defendatu nahi zen, inguruko erresumen (Gaztelako Erreinua barne) liskarretatik, hain zuzen salmenta hori bait zen hemengoan ogibide. Bilduma Berriak behin eta berriz onesten du tratatu hauetarako eskubidea (XVII. tit., 1. kap.; XVIII, tit., 5. kap., eta abar). Euskal Herriko *lurgintza pobrea zenez gero, euskaldunek hor salbatu nahi zuten, behar ziren janariak inguratzeko bidea (ikus BB, XIX, tit.).

Merkatalgo libre hontarako eskubidearen zuztarrak hauek zirela dirudi: herrialdearen jatorrizko *Zuzena (Gaztelako Erregeekin egindako batasunean ere bere hartan gordetako) eta euskal jendetzak behar zuen jatekoa kanpotik ekarri beharra, eta hau noski itsasbidez egiten zen hemengo burdina kanpora eramatearekin batean (ikus BB, XVII. tit.).

Herbesteko erresumekin harremanetan izateko usuario honi jarraituaz, euskaldunek tratatu asko izenpetu zuten mendeak zehar, halanola Erdi Harokoak eta geroztik ere egindakoak (1536-37, 1557, 1643, 1653, 1675 eta abar). Gerrateetan eginak dira hauek, eta askotan merkatalgo arazoetatik kanpo direnez ere arduratzen dira.

IV. ISTITUZIOEN EBOLUZIOBIDEA

Orohar, zerbait esan da Ondasun-Zaingoari buruz ari ginela euskal instituzioen eboluziobideaz. Bulegokraziaren mailan ez zen euskal herrialdeetan benetako eta komeni zen neurriko bilakaerarik izan. Lehengo zaharrean egon-behar horrek ez zuen guti ka-teatu instituzio haien etorkizuna. Hortan Gaztelak jokatu zuen, Penintsula barnean, bizkorrena, hamabosgarren mendearen azke-

netik aurrerakoan batez ere. Eta eboluzio bizkor haren parean, nahiko geldi egon zen hemengo politika estruktura mundua. Zergatik?, galdetuko du irakurleak. Ez litzateke erraza izanen erantzun egoki eta oso bat ematea, izan ere ez bait dugu gure instituzioen historia behar aina ezagutu ere egiten. *Abiapontua bezain desberdina izan zuten eboluzioa ere Gaztelako eta Euskal Herriko instituzioek, eta, azkenik, eboluzionatuenak —indartsuenak— irentsi zuen bestea, liberalismoa ere tarteko zela.

Nekez aurkituko litzateke Penintsula barnean euskal herrialdeen antzeko legezko *status*, egoera, bat. Gonbarazio eta *alderaketak egitekoan, beharbada European topatuko genuke zerbait antzekorik: agian antzeko *status* bat zuen Austria eta Hungariaren arteko batasunak (1865-1918). Dena dela, gaurko Politikologian ez da erraza gertatuko gure instituzioen egoera haren lege-irudirik *idorotzea. Lege-irudi guziak koloka aurkitzen dira garai haietako gure *status* harekin gonbaratzen direnean. Izan ere, ordukoa bait zen, alde batetik, eta bestetik, mendeak zehar garaiko beharriaren arabera aldatzen ere joan zena. Oraingo beste edozein egoeratatik urruna zen hura.

Erregerekin egin zen batasuna izan zela esan izan da, Gaztelak eta euskal herrialdeek beren artean zuten kidetasuna-edo agertu nahirik. Ez zen pertsona batasun soil bat, gehiagorik mugatzen ez baldin bada bederen. Erregebatasun hura gorabehera, esate baterako, bi aldeek erabateko *burujabetasuna gorde zuten, baina Gaztelaren Errege zen hemengoa ere, ez noski hangoa zelako, hemengo Jauna zelako baizik.

Barrengo Agiriko Zuzenari begiratzen baldin badiogu, Erregeren *sarmena oso-oso murrizta zen aministrazioan eta finantzetan. Lege-aginteari zegokionez, bidezkoa zen Erregeren *birkonfirmapena behar izatea, hori bait zen haren goi-aginbidearen ezaugarri bat; baina, legeak egin, Batzar Nagusiek egiten zituzten.

V. AZKEN ONDORIOBIDEZ

Ukaezina da euskal gobernabide harek zuen *jite demokrati-koa, bai politika egituretan, bai aministrazioan. Ez zuen apenas jasan, Europa gehienak eraman zuen Feudalismorik. Zentzu hontan, Ingalaterrak sortu zuen gobernabidea bezain eredugarri da, antzi-nakotasunagatik eta bere demokraziagatik.

Hala ere, aitortu beharko da demokrazi sistema hau arkaikoa dela, Frantziako Iraultzak, (herri *burujabetasunean finkaturik), ekarri nahi izan zuen berdintasuna *beretu ez zuelako; baina, bes-talde, aitortu behar zaio ohore paregabe bat: ia inon (ezta behar-bada Ingalaterran bertan ere) ezagutu ez den ainako *ordezka-ritasuna izan zuela euskal gobernabide honek. Ingalaterrak asko kostata XIX. mendean bete zuen eboluziobidea egin beharko zu-keen euskal Lege Zaharrak orain benetako gaurkotasunik izan zezan. Baina Espainiako Liberalismoaren barnean, ez zen hori posible gertatu.